

ВУЗФ

Финанси, застраховане,
бизнес, предприемачество
и иновации

Станислав Димитров

ПЕРСОНАЛНО ПЕНСИОННО ОСИГУРЯВАНЕ

ISBN 978-954-8590-98-3

Издателство на ВУЗФ
"Св. Григорий Богослов"
София, 2021

Монография

ТЕМА

ПЕРСОНАЛНОТО ПЕНСИОННО ОСИГУРЯВАНЕ КАТО ИЗТОЧНИК ЗА УВЕЛИЧАВАНЕ НА ПЕНСИОННОТО БЛАГОСЪСТОЯНИЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО В БЪЛГАРИЯ И ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

(финансови аспекти, проблеми и перспективи)

доц. д-р Станислав Димитров

31.07.2020 г., София

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

доц. д-р Григорий Вазов, главен редактор

доц. д-р Радостин Вазов, зам. главен редактор

проф. д.ик.н. Методи Христов

проф. д-р Радослав Габровски

проф. д-р Даниела Бобева

проф. д-р Емилия Миланова

проф. д-р Виржиния Желязкова

проф. д-р Григор Димитров

доц. д-р Яким Китанов

доц. д-р Десислава Йосифова

доц. д-р Станислав Димитров

доц. д-р Даниела Илиева

Рецензенти:

доц. д-р Радостин Вазов,

доц. д-р Яким Китанов

© Станислав Димитров, автор

© ВУЗФ, Издателство „Св. Григорий Богослов“, 2021

ISBN 978-954-8590-98-3

СЪДЪРЖАНИЕ

СЪДЪРЖАНИЕ	2
СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА	3
СПИСЪК НА ТАБЛИЦИ, ГРАФИКИ И ФИГУРИ	5
УВОД.....	8
ПЪРВА ГЛАВА.....	14
СЪЩНОСТ, ЦЕЛИ И РОЛЯ НА ПЕРСОНАЛНОТО ПЕНСИОННО ОСИГУРЯВАНЕ	14
1. Същност на персоналното пенсионно осигуряване	14
2. Цели и роля на персоналното пенсионно осигуряване.....	23
3. Историческото развитие на персоналното пенсионно осигуряване	36
ВТОРА ГЛАВА	59
ПАЗАРЪТ НА ПЕРСОНАЛНО ПЕНСИОННО ОСИГУРЯВАНЕ	59
1. Продукти и клиенти на персоналното пенсионно осигуряване	59
2. Доставчици, регулации и надзор върху дейността по персонално пенсионно осигуряване	87
3. Същност на пенсионното благосъстояние	96
ТРЕТА ГЛАВА	117
ФИНАНСОВИ АСПЕКТИ НА ПЕРСОНАЛНОТО ПЕНСИОННО ОСИГУРЯВАНЕ .	117
1. Очаквани резултати, разходи и ефективност при персоналното пенсионно осигуряване	117
2. Инвестиционен риск и инвестиционни резултати при персоналното пенсионно осигуряване	136
3. Уязвимост на персоналното пенсионно осигуряване от кризи на финансовите пазари	152
ЧЕТВЪРТА ГЛАВА	162
ПРОБЛЕМИ И ПЕРСПЕКТИВИ В РАЗВИТИЕТО НА ПЕРСОНАЛНОТО ПЕНСИОННО ОСИГУРЯВАНЕ	162
1. Външни фактори за развитие на персоналното пенсионно осигуряване	162
2. Пан-европейски продукт за персонално пенсионно осигуряване.....	170
3. Решения и перспективи за развитие на персоналното пенсионно осигуряване	183
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	191
ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА	193

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА

АБЗ – Асоциация на българските застрахователи

БАДДПО – Българска асоциация на дружествата за допълнително пенсионно осигуряване

БВП - Брутен вътрешен продукт

БНБ – Българска народна банка

ДАОН – Държавна агенция за осигурителен надзор

ДДПО – допълнително доброволно пенсионно осигуряване

ДЗПО – допълнително задължително пенсионно осигуряване

ДОО – Държавно обществено осигуряване

ДПО – допълнително пенсионно осигуряване

ДПФ – Доброволен пенсионен фонд

ДПФПС – Доброволен пенсионен фонд по професионални схеми

ЕИОПА – EIOPA, European Insurance and Occupational Pensions Authority, Европейски орган за застраховане и професионално пенсионно осигуряване

ЕК – Европейска Комисия

ЕП – Европейски Парламент

ЕС – Европейски Съюз

ЗБДОО – Закон за бюджета на Държавното обществено осигуряване

ЗДДПО – Закон за допълнително доброволно пенсионно осигуряване

ЗКПО – Закон за корпоративното подоходно облагане

ЗДДФЛ – Закон за данъците върху доходите на физическите лица

ИП – индивидуална партия

КЗ – Кодекс за застраховане

КЗОО – Кодекс за задължително обществено осигуряване

КСО – Кодекс за социално осигуряване

КФН – Комисия за финансов надзор

МОД - Минимални осигурителни доходи

МОТ - Международна организация по труда

МФ - Министерство на финансите

НАП – Национална агенция за приходите

НОИ – Национален осигурителен институт

НСИ – Национален статистически институт

ОЗМ - Общо заболяване и майчинство

ОСВ - Осигурителен стаж и възраст

ПЕПП – PEPP, rap – European personal pension product, общоевропейски продукт за лично пенсионно осигуряване

ПОД – Пенсионноосигурително дружество

ПОК – Пенсионноосигурителна компания

ППС – професионална пенсионна схема

ППФ – Професионален пенсионен фонд

СОД - Среден осигурителен доход

ТЕЛК - Териториални експертни лекарски комисии

УПФ – Универсален пенсионен фонд

ФДПО – фонд/ове за допълнително пенсионно осигуряване

ФДЗПО – фондове за допълнително задължително пенсионно осигуряване

ФДДПО – фондове за допълнително доброволно пенсионно осигуряване

СПИСЪК НА ТАБЛИЦИ, ГРАФИКИ И ФИГУРИ

Списък на таблиците

Таблица № 1. Характеристики и тенденции при персоналното пенсионно осигуряване в държавите-членки на ЕС от Западна Европа

Таблица № 2. Характеристики и тенденции при персоналното пенсионно осигуряване в държавите-членки на ЕС от Централна и Източна Европа

Таблица № 3. Брой регистрирани ПОД и ФДПО към 31.12.2019 г.

Таблица № 4. Първи етап на развитие на персоналното пенсионно осигуряване в България (от 1994 г. до 31.12.2002 г.)

Таблица № 5. Осигурени лица и управлявани активи на Доброволните пенсионни фондове в България към 31.12.2001 г.

Таблица № 6. Втори етап на развитие на персоналното пенсионно осигуряване в България (от 01.01.2003 г. до 31.12.2008 г.)

Таблица № 7. Доходност на ДПФ по години за периода 2005 - 2009 г.

Таблица № 8. Трети етап на развитие на персоналното пенсионно осигуряване в България (периодът след 01.01.2009 г.)

Таблица № 9. Осигурени лица и управлявани активи на Доброволните пенсионни фондове в България към 31.12.2019 г.

Таблица № 10. Управлявани активи в инвестиционните фондове в България

Таблица № 11. Персонален пенсионен план за осигуряване с месечни вноски и получаване на срочна пенсия за срок от 20 г. в лв.

Таблица № 12. Персонален пенсионен план за осигуряване с еднократна вноска и получаване на срочна пенсия за срок от 15 г. в лв.

Таблица № 13. Персонален пенсионен план за осигуряване с месечни вноски и получаване на пожизнена пенсия в лв.

Таблица № 14. Характеристики на петте най-успешни продукта в ЕС за персонално пенсионно спестяване

Таблица № 15. Възрастова структура на населението в България - прогноза

Таблица № 16. Структура на финансовите активи на домакинствата в ЕС

Таблица № 17. Ефект на доходността върху натрупаната сума на осигурено лице

Таблица № 18. Влияние на доходността върху спестяванията в дългосрочни продукти

Таблица № 19. Доходност на ДПФ (за периода 2002 - 2019 г.)

Таблица № 20. Доходност на ДПФ по години (за периода 2002 - 2010 г.)

Таблица № 21. Доходност на ДПФ по години (за периода 2011 - 2019 г.)

Таблица № 22. Обобщена структура на портфейлите на пенсионните фондове към 31.12.2019 г.

Таблица № 23. Стойности на коефициента на Шарп за ДПФ по години

Таблица № 24. Структура на портфейлите на пенсионни фондове към 31.12.2009 г. (в %)

Таблица № 25. Последствия от финансовата и икономическа криза от 2008 г. върху осигурените лица в ДПФ и ПОД

Таблица № 26. Волатилност на пазарите на акции в САЩ за периода 1900 – 2012 г.

Таблица № 27. Видове доставчици на ПЕПП

Таблица № 28. Сравнение между спестяване в ПЕПП, ДПФ и застраховка „Живот“, свързана с инвестиционен фонд

Таблица № 29. Характеристики на мултифондовете в някои страни и предложен модел за България

Списък на фигурите

Фигура № 1. Класификация на частните пенсионни планове

Фигура № 2. Място на доброволните спестявания в общата пенсионна система

Фигура № 3. Относителни дялове на източниците на доходи след пенсиониране

Фигура № 4. Относителен дял на активите на пенсионните фондове по видове

Списък на графиките

Графика № 1. Разходи за пенсии в % от БВП за ЕС

Графика № 2. Годишен разход за пенсия на едно лице за ЕС

Графика № 3. Постъпления от лични вноски в ДПФ по години в хил. лв.

Графика № 4. Осигурени лица и активи /в хил. лв./ в доброволните пенсионни фондове в България

Графика № 5. Премии в лв. по спестовни застраховки Живот в България

Графика № 6. Брой на животозастрахователните дружества в България

Графика № 7. Депозити на домакинствата в България

Графика № 8. Новоосигурени лица в доброволните пенсионни фондове в България по години

Графика № 9. Постъпления в ДПФ по видове вноски в хил. лв.

Графика № 10. Брой лица по доходни групи

Графика № 11. Лица под риск от бедност и социално изключване в процент от населението над 55 г.

Графика № 12. Средно нетно благосъстояние по възраст в хил. евро

Графика № 13. Агрегиран коефициент на заместване за 2005 г. и 2017 г.

Графика № 14. Сравнение между агрегирания и теоретичния коефициент на заместване на дохода в ЕС

Графика № 15. Разходи за дългосрочни грижи в процент от БВП в ЕС

Графика № 16. Покритие на осигуряването с допълнителни пенсии по видове схеми в ЕС

Графика № 17. Съотношение на средната пенсия към средния осигурителен доход в % по години

Графика № 18. Мелбърн Мърсър Пенсионен Индекс за 2019 г.

Графика № 19. Съотношение на осигурените лица в доброволни пенсионни фондове към заетите лица в ЦИЕ

Графика № 20. Среден размер на натрупаните средства и средна месечна вноска в ДПФ в България

Графика № 21. Ръст на средния осигурителен доход и инфлация по години - прогноза

Графика № 22. Изплатени суми от доброволните пенсионни фондове по години в хил. лв.

Графика № 23. Среден размер на натрупаните средства в ДПФ по пол и възраст

Графика № 24. Осигурени лица в ДПФ по пол и възраст

Графика № 25. Доходност на ДПФ по периоди от началото на 2020 г.

УВОД

Настоящото изследване е посветено на персоналното пенсионно осигуряване като инструмент за подобряване пенсионното благосъстояние на населението в България и Европейския съюз. Изследването се фокусира върху финансовите аспекти, проблемите и перспективите на осигуряването за пенсия на основата на индивидуалния характер.

Една от **причините** за това изследване е да се потърсят източниците за увеличаване финансовото благосъстояние на лицата преди пенсионна възраст с оглед поддържане на желания стандарт на живот след излизане от работоспособна възраст.

Друга причина е да се извърши анализ на съществуващите продукти за персонално пенсионно осигуряване и да се изведат добри практики, които да се разпространят и следват.

Трета причина е да се направи анализ на политиките в областта на индивидуалното спестяване за пенсия в държавите-членки на Европейския съюз /ЕС/ и да се обобщат насоки за развитие.

Това са само част от причините за извършване на настоящото изследване. **Целите** на изследването са постигнати като се определя какво е пенсионно благосъстояние, изведени са елементите на това богатство, дефинирани са същността и ролята на персоналното пенсионно осигуряване, намерени са взаимовръзките между персоналното пенсионно осигуряване и пенсионното благосъстояние, анализирани са ефективността, очакваните резултати, разходите, инвестиционния риск и инвестиционните резултати при персоналното пенсионно осигуряване, дефинирани са проблеми в дейността и са формулирани решения за подобрене и развитие на пенсионната защита в България и ЕС.

Поради ограничения обем на разработката, изследването се фокусира върху България и Европейския съюз. Анализирани са примери от САЩ, Канада, Австралия и други страни, извън ЕС, които примери подкрепят тезата на изследването.

Изследването е особено **актуално** поради развитието на персоналното пенсионно осигуряване през последните години и произтичащите от това въпроси, свързани с дизайна на пенсионните системи, защитата на потребителите, рисковете при осигуряването, законодателството в областта, резултатите на капиталовите схеми и ефективното функциониране на пазарите за дългосрочни продукти. Обосновано е да

посочим още няколко причини, поради които считаме изследването за актуално. *Първо*, населението в България и ЕС застарява и това извежда на по-преден план проблемите на възрастните лица. *Второ*, съществуват ограничени възможности на държавните бюджети да финансират нарастващи разходи за пенсии от публичните пенсионни системи. *Трето*, в много държави-членки на ЕС през последните десетина години бяха предприети реформи в публичните пенсионни системи, които като цяло правят пенсионната защита по-малко достъпна за възрастните лица спрямо предходните 20-ина години. *Четвърто*, в отделните държави-членки на ЕС съществуват различни модели на публични и капиталови пенсии, както и различни продукти на капиталовите схеми, което обърква потенциалните клиенти и намалява тяхното включване в тези схеми. *Пето*, социалната политика в рамките на ЕС е отговорност на всяка държава-членка, което извежда във фокуса постигане на ефективност при участието в капиталови пенсионни схеми. *Шесто*, финансовата криза от 2007-2009 г. и икономическият шок от началото на 2020 г. поставят в центъра на анализите резултатите и рисковете при осигуряване в капиталови схеми. Пандемията от коронавирус от началото на 2020 г. отново показва уязвимостта на пенсионните системи от кризи на финансовите пазари и на икономиките като цяло. *Седмо*, от 2011 г. Европейската Комисия /ЕК/ предприе последователни инициативи за създаването на Съюз на капиталовите пазари и за разпростирането на стандартизиран продукт за персонално пенсионно осигуряване в общността /ПЕПП, РЕРР/. *Осмо*, защитата интересите на потенциалните клиенти на дългосрочни продукти налага адекватна реакция на регулатори и пазарни участници. Спестителите е необходимо добре да познават предимствата и рисковете на персоналното пенсионно осигуряване, за да могат да взимат информирано решение, като не забравят, че някои традиционно смятани за безрискови продукти, каквито са държавните облигации, всъщност не са такива¹. *Девето*, средата на ниски лихви от 2009 г. насам поставя значими предизвикателства пред дългосрочните продукти, каквито са продуктите за персонално пенсионно осигуряване. *Десето*, навлизането на различни доставчици на пазара на персонално пенсионно спестяване поставя множество предизвикателства пред регулациите в областта. Съществуват различни секторни регулации за банки, инвестиционни дружества, застрахователи и пенсионни администратори, като тези четири групи финансови институции предлагат пенсионни продукти. Наше убеждение,

¹ Kitanov, Y. Are Risk Free Government Bonds Risk Free Indeed? Economy & Business ISSN 1314-7242, Volume 9, 2015, pp. 523-530, p. 523

е че пред теорията и практиката в България и в ЕС относно дейността по индивидуалното спестяване за пенсия стоят значими предизвикателства, което обуславя значимостта на изследванията в областта на тази проблематика.

Тезата, която защитава изследването, е твърдението, че персоналното пенсионно осигуряване може да бъде ефективен инструмент за подобряване на пенсионното благосъстояние на населението на Република България и на ЕС. Необходима предпоставка за постигането на този резултат е изготвянето на подходящ дизайн на продукт за персонално пенсионно осигуряване и адекватна рамка за извършване на дейност. Под „подходящ“ дизайн разбираме постигането на баланс между интересите на спестители, финансови институции-доставчици, общество, регулатор и надзор.

Обект на разработката е позиционирането на персоналното пенсионно осигуряване като източник/елемент на подобряване на пенсионното благосъстояние на населението.

Предмет на анализа е дейността по индивидуално пенсионно осигуряване в капиталови схеми с акцент от гледна точка техните финансови аспекти, проблеми и перспективи.

Сред **целите** на изследването са анализът на схемите и продуктите на персоналното пенсионно осигуряване, анализът на процесите в Република България и в ЕС във връзка с този вид спестяване, извеждането на тенденции в развитието му, намирането на отличителни характеристики на „успешните“ продукти на персонално пенсионно осигуряване, разглеждането му в общия контекст на индивидуалното пенсионно благосъстояние, взаимовръзките на този вид осигуряване и останалите форми, като публични системи, професионални капиталови схеми, застраховки „Живот“ и спестяване в инвестиционни продукти.

Целите на изследването се реализират чрез решаването на следните **задачи**:

1. Представяне същността, целите и ролята на персоналното пенсионно осигуряване.
2. Анализ на историческото развитие в ЕС и в България на персоналното пенсионно осигуряване.
3. Анализ на продуктите на персоналната пенсионна защита.
4. Дефиниране на пенсионното благосъстояние.
5. Намиране на взаимовръзките между развитие на персоналното пенсионно осигуряване и подобряване на пенсионното благосъстояние.

6. Изследване на рисковете, свързани с дейността по индивидуално осигуряване за пенсия.
7. Анализ на инвестиционните резултати на персоналните пенсионни продукти.
8. Извеждането на ефективността като основен акцент в дейността по персонално пенсионно осигуряване.
9. Формулиране на проблеми в дейността по персонално пенсионно осигуряване.
10. Формулиране на насоки за решения на проблемите, за развитие на персоналното пенсионно осигуряване и за подобряване на индивидуалното пенсионно благосъстояние в Република България и в ЕС.

За доказване на тезата сме използвали разнообразни **методологически техники**. Приложен е сравнителен анализ. Използван е исторически анализ. Разгледани са общи характеристики за капиталовите пенсионни схеми и са отличени приложимите за осигуряването по персонални планове, като част от капиталовото пенсионно осигуряване. Обратно, на основата на проявленията през годините на предимствата и недостатъците на осигуряването по персонални планове са изведени изводи и насоки за развитие на осигуряването в капиталови пенсионни схеми. Приложен е интегриран подход за анализ на трите стълба пенсионната система в България – публична пенсионна система в рамките на Държавното обществено осигуряване /ДОО/, допълнително задължително пенсионно осигуряване в Универсални /УПФ/ и Професионални пенсионни фондове /ППФ/ и допълнително доброволно пенсионно осигуряване в Доброволни пенсионни фондове /ДПФ/ и Доброволни пенсионни фондове по професионални схеми /ДПФПС/.

В изследването се извършва анализ на съществуващите форми на дългосрочно спестяване за пенсия. Приложен е интегриран подход за разглеждане на отделните сектори, продукти и доставчици на финансови и осигурителни услуги. Извършен е анализ на предимствата, недостатъците, заплахите и възможностите пред персоналното пенсионно осигуряване. Приложен е интердисциплинарен подход при анализа, като се обхванати сектори като социално осигуряване, застраховане, публични финанси, корпоративни финанси, капиталови пазари и риск мениджмънт. В изследването е застъпен холистичен подход на анализ при оценката на рисковете, управлението на пенсионни планове, цената на продуктите, постиганите инвестиционни резултати и изграждането на инвестиционните портфейли.

Освен териториалния обхват в **ограничителната рамка** се включва обстоятелството, че анализът се фокусира върху персоналното пенсионно осигуряване. В по-малка степен са застъпени животозастраховането и спестяването в инвестиционни продукти. Те присъстват в анализа с цел дълбочина и пълнота на изследването, но не са разгледани в детайли поради ограничения обем на работата. Последващи изследвания биха могли в по-голяма степен да акцентират на животозастраховането и спестяването в инвестиционни продукти. В изследването не са анализирани всеобхватно различни аспекти на осигуряването като взаимовръзка и влияние между отделните направления на пенсионна защита в рамките на тристълбовата система в България и влиянието на технологичното развитие върху спестяването в дългосрочни продукти.

За постигане целите на изследването е възприета следната **структура** на изложението:

Първа Глава е посветена на ролята на персоналното пенсионно осигуряване, като включва същността и целите на този вид социална защита. Представят се основните характеристики на осигуряването по индивидуални пенсионни договори. Разглежда се тяхното историческо развитие в Република България и в ЕС, като се открояват отличителните характеристики.

Втора Глава разглежда пазара на персоналното пенсионно осигуряване и взаимовръзките на този вид осигуряване с индивидуалното пенсионно благосъстояние. В тази глава са анализирани продуктите, клиентите, доставчиците, регулациите и надзора върху дейността по персонално пенсионно осигуряване. На изследване са подложени същността, ролята и елементите на пенсионното благосъстояние.

Трета Глава насочва вниманието към финансовите аспекти на персоналното пенсионно осигуряване. Разгледани са разходите и ефективността при този вид осигуряване. На фокус се поставят инвестиционният риск и инвестиционните резултати при тази дейност. Разгледана е уязвимостта на персоналното пенсионно осигуряване от кризи на финансовите пазари.

Четвърта Глава е посветена на проблемите и перспективите в развитието на персоналното пенсионно осигуряване като елемент за подобряване пенсионното благосъстояние на населението на Република България и ЕС. Анализирано е влиянието на външни фактори за развитието на този вид осигуряване. Изследвани са тенденциите в държавите-членки на ЕС. Специално място се отделя на пан-Европейския продукт за персонално пенсионно осигуряване /ПЕПП, РЕРР/ като инициатива на ЕК за увеличаване

на пенсионните спестявания в Общността. В края на главата са дадени насоки за решения и перспективи за развитие на индивидуалното осигуряване за пенсия.

Считам че, разработката не изчерпва разглежданата проблематика, но допълва и доразвива досегашните достижения при научните изследвания на персоналното пенсионно осигуряване и пенсионното благосъстояние в България и в ЕС. Следващи разработки могат да бъдат фокусирани върху изследване на индивидуалните решения и предпочитания на продукти за дългосрочно спестяване и инвестиране. Принос в теорията и практиката ще бъде изследване върху сравнението от гледна точка на клиента на различни по тип и характеристики индивидуални пенсионни продукти.

В изследването са ползвани **разнообразни източници на информация**. Разгледани са теоретични постановки на български и чуждестранни автори. Проучени са източници на международни публични организации, финансови институции, одиторски компании, анализаторски институции, независими think-tank-ове. Анализирани са множество данни от статистиката на Комисия за финансов надзор, Българска народна банка, Национален статистически институт, Евростат, Европейска комисия, Световна банка, Международен валутен фонд, Европейски орган за застраховане и професионални пенсии /EIOPA/, Организация за икономическо сътрудничество и развитие /ОИСР, OECD/ и др.

За контакт:

sdimitrov@vuzf.bg

доц. д-р Станислав Димитров